

Tadeusz Fitych

Rocznica 270-lecia ponownego erygowania parafii św. Bartłomieja w Czermnej : (uwagi do dziejów wsi - dzielniczy miasta: Jakubowice)

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 16/2, 155-172

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

KS. TADEUSZ FITYCH

ROCZNICA 270-LECIA PONOWNEGO ERYGOWANIA PARAFII ŚW. BARTŁOMIEJA W CZERMNEJ (UWAGI DO DZIEJÓW WSI – DZIELNICY MIASTA: JAKUBOWICE)

Wstęp

Tzw. Wielka Czerwna¹ z kościołem parafialnym św. Bartłomieja (to jedna z 20-tu najstarszych parafii Ziemi Kłodzkiej, najstarsza wzm. z 1354 r.), jest z jednej strony, pomimo błędnych ujęć historycznych zawartych w szeregu opracowaniach leksykograficznych, nie kwestionowaną „starówką” dzisiejszego miasta Kudowa Zdrój. Ponadto doskonale wpisuje się w *genius loci* ziemi kłodzkiej – „Zakątka Pana Boga”², ma bowiem po swych obu stronach dwie lokalne kapliczki maryjne (kultywowane od lat 30-tych XIX w.), a z drugiej strony jest nie tylko „pomostem” pomiędzy sanktuariami maryjnymi Ziemi Kłodzkiej (aż pięć z nich były znanymi już w średniowieczu)³, a sanktuariami maryjnymi północnych Czech⁴, i co więcej była jednym z ważnych „węzłów” dla ścieżek i dróg pątniczych (n.b. korzystali z niego m.in. nawet pielgrzymi mieszkający w okolicach Brna).

¹ W odległości zaledwie kilku kilometrów, spotykamy po stronie czeskiej dwie miejscowości o zbliżonej nazwie: Malá Černná i Česká Černná, stąd Czerwna bardzo często do dzisiaj określa się mianem Wielka Czerwna (m.in. z tytułu wielokrotnie większej populacji).

² Zob. m.in. *W kraju Pana Boga. Źródła i materiały do dziejów Ziemi Kłodzkiej od X do XX wieku” (Im Hergottsländchen...)*, oprac. A. Herzog, M. Ruchniewicz, Kłodzkie Towarzystwo Oświatowe, Kłodzko 2003.

³ Aż pięć z nich ma średniowieczny rodowód: 1) Bardo Śl. – XIII w. (najstarsze obok Krzeszowa na Śląsku); 2) Niemojów k/Różanki – ok. 1300; 3) Stary Wielisław – ok. 1340 r.; 4) Ołdrzykowice ok. 1450 r.; 5) Szalejów Górny – późne średniowiecze. Zob. K. Doła, *Obecność Kościoła na Ziemi Kłodzkiej w średniowieczu*, „Świdnickie Studia Teologiczne” 3: 2006, nr 3, s.19-20.

⁴ 4. Zob. m.in. V. Hrubý, J. Royt, *Lidová zbožnost ve Východních Čechách a v Kladsku*, Státní Galerie Výtvarného Umění v Náchodě 1997.

Parafia Czerмна należała zarazem do najbardziej żywotnych (m.in. w XIX w.), znanych z powodu licznych powołań kapłańskich i zakonnych (grono bez mała stu osób; n.b. stąd wyszło aż czterech pierwszych, w gronie dziesięciu śląskich redemptorystów XIX/XXw.), jak też z faktu, że na jej terenie żyła ostatnia na ziemi kłodzkiej mniejszość czeska – stąd tzw. czeski zakątek. Współcześnie, jest ona miejscem często odwiedzanym przez turystów, m.in. z powodu istnienia dwóch obiektów sakralnych, tzw. kaplicy czaszek (szczególnej katechezy o zmartwychwstaniu) i kaplicy Matki Bożej Bolesnej w Zielonej Dolinie powstałej po pandemii cholery w 1832 r. Aktualnie, Czerмна – „starówka” miasta Kudowy Zdroju, ze swymi obiektami sakralnymi i świeckimi oraz wielowiekową historią, stanowi dla historyków i kulturoznawców interesujący temat badawczy.

W dniu 29 czerwca 1738 r., pomimo trwającej aż trzy wieki przerwy, spowodowanej wojnami husyckimi, w kronice parafialnej odnotowano fakt jej reaktywacji. W związku z 270-letnią rocznicą tego ważnego wydarzenia, Autor z jednej strony, w szeregu przyczynkach publikuje efekty swoich badań nad dziejami parafii typu wielowsiowego, tzn. tożsamości kulturowej jej poszczególnych miejscowości i osad, a z drugiej wydobywa na światło dzienne sylwetki tutejszej elity: proboszczów, ludzi świeckich⁵ i wyrosłych w tym środowisku zakonników. Tu tkwi geneza jednego z motywów powstania niniejszego przyczynku. Pragnąc dogłębniej poznać tożsamość dziejową czermnieńskiej parafii, należy chociażby pogłębić znajomość historii każdej z ośmiu wsi wchodzących w jej skład. W tym konkretnym przypadku interesuje nas wieś Jakubowice.

1. Parafia św. Bartłomieja w Czerმnej⁶

1.1. Nazwa, położenie geograficzne i liczba mieszkańców

W dokumentach nazwa parafii występowała w różnym brzmieniu. m.in. pod nazwami: 1354 – *Czerմna*; 1359 – *Czirmna*; 1402 – *Czerմna*; 1477 – *Czerմna*; 1560 – *Cermna*; 1631 *Deutsch Czerմneney*; 1747 – *Deutsch Tschirwenai*; 1787 – *Deutsch Tscheroeney*; w końcu otrzymała końców-

⁵ Zob. T. F i t y c h, „Czeski zakątek”- dom rodzinny i parafia czermnieńska pierwszym środowiskiem życia i formacji architekta Josepha Elsnera (* 1845 Slone + 1933 Monachium) W: *Český Koutek v Kladsku, Hradec Králové* 2008, s. 291-313 (Supplementum 5 Kladského sborníku 2008).

⁶ Zob. m.in. T. F i t y c h, *Kościół św. Bartłomieja w Czerմnej – najstarsza parafia (wzm. z 1354 r.) i centrum „starówki” Kudowy Zdroju (Refleksje na temat tytułu kościoła oraz obrzędów ludowych)*, „Świdnickie Studia Teologiczne” 4: 2007 nr 4, s. 141-176; t e n ż e, *Kościelno-historyczne uwarunkowania rozwoju katolickiej parafii Czerմna w czeskim zakątku” ziemi kłodzkiej*. W: *Muzeum a dziedzictwo kulturowe pogranicza polsko-czeskiego (Kudowa Zdrój – tożsamość i zblizenie)*, pod red. R. G ł a d k i e w i c z a. Kudowa Zdrój 2008, s. 57-74.

kę -ey i w kolejnej zgermanizowanej postaci – *Tscherbeney Tscherbeney* (od 1620 r. – klęski Czech w bitwie pod Białą Górą) dotrwała do roku 1937 (przy czym na kościelnych dokumentach i wymianie korespondencji z omawianego okresu znajdujemy odcisk pieczęci parafialnej w wymownym łańcuchowym brzmieniu, dokumentującym słowiański rodowód: „SIGIL ECCLESIAE PAR CZERMNIENSIS”)⁷, kiedy to w ramach nazistowskich akcji usuwania słowiańskich nazw w tzw. czeskim zakątku⁸ (i na całym Dolnym Śląsku) zmieniono jej nazwę na *Grenzeck* (1937-1945).

Po przyłączeniu ziem śląskich do Polski w 1945 r. na krótko nazwano ją *Czerwone* a następnie przywrócono pierwotną czeską nazwę *Czermna* (aktualnie po stronie czeskiej w odległości zaledwie kilku kilometrów spotykamy miejscowości o zbliżonej nazwie: *Malá Čermná* i *Česká Čermná*). Nazwa ta prawdopodobnie wzięta jest od przymiotnika *cervený* (czerwony) – tego typu nazwy nadawano miejscowościom od charakterystycznego koloru gleby, powstałej ze zwietrzałej skały.

Miejscowość (początkowo wieś) położona jest w południowo-zachodniej Polsce, w odległości ok. 1 km od centrum Kudowy, w dolinie rzeki Czermnicy biorącej swe początki w Błędnym Skałach a będącej dopływem rzeki Metui, a ok. 12 km od kolejnego uzdrowiska Duszniki Zdrój. Środkowa część miejscowości jest usytuowana na wysokości ok. 400 m n.p.m., i na północnym zboczu góry parkowej.

⁷ Pieczęć tuszowa ma okrągły kształt. W jej centrum wygrawerowano postać św. Bartłomieja w formie zbliżonej do tej jaka została użyta na chorągiewce wewnątrz sygnaturki kościoła parafialnego. Jej wycisk znajdujemy m.in. na odpisie metryki urodzenia wybitnego redemptorysty A. Jedka, jaki z datą 4 XI 1950 r., sporządził i firmował ks. prob. J. Martinez.

⁸ Czeski Zakątek (*niem. Böhmischer Winkel; czes. Český koutek*) – w czasach przynależności Dolnego Śląska do Niemiec nazwą tą określano niewielki obszar w zachodniej części hrabstwa kłodzkiego, zamieszkałego głównie przez ludność czeskojęzyczną. Obszar ten rozciąga się na południowy zachód od Błędnym Skał pomiędzy Lewinem a czeskim Náchodem w okolicach Kudowy-Zdroju i obejmował przed wszystkim miejscowości: Czermna (*Tscherbeney*), Bukowina (*Bukowine*), Słone (*Schlaney*), Pstrążna (*Strausseney*), Jakubowice (*Jakobowitz*) i Brzozowie (*Brzesowie*) (obecnie dzielnice Kudowy-Zdroju), Błazejów, Krzyżanów (*Krzsichney*), Leśna (*Löschney*), Jeżowice (*Nauseney*). Język, jakim mówiono w tych okolicach, był dialektem języka czeskiego z dużymi wpływami niemieckimi i polskimi. Zawierał on także wiele dawnych zwrotów i idiomów nie występujących już we współczesnym języku czeskim. Po I wojnie światowej i rozpadzie Austro-Węgier w 1918 roku pomimo powstania państwa czechosłowackiego większość mieszkańców „czeskiego zakątka” wyjechała do pobliskiej Czechosłowacji, gdzie urzędował tzw. „Komitet Kłodzki” pomagający przesiedleńcom w znalezieniu mieszkania i pracy. Dla niemieckich mieszkańców tego terenu w roku 1952 otwarto szkołę z czeskim, a następnie z niemieckim językiem nauczania. Ze względu na emigrację Niemców do RFN w latach 50. szkołę zamknięto w roku 1960.

Ta duża wieś, ma typowo wiejską zabudowę (tzw. ulicówka o długości 2,5 km) ciągnie się on przez ok. 5 km wzdłuż granicy z Czechami. W miarę oddalania się od Kudowy wysokość terenu stopniowo wzrasta. Wyżej położoną część Czermnej oddzielają dwa grzbiety górskie: Świni Grzbiet (od strony wschodniej) i Bluszcz (od zachodniej).

Zmieniającą się populację wsi przybliżają m.in. takie dane: 1787 – 688 mieszkańców; 1816 r. – 828; 1825 r. – 877; 1840 r. – 1.043; 1910 r. – 2.191; 1933 r. – 2.041; 1939 r. – 2.312 mieszkańców. ‘Catalogus Cleri’ archidiecezji praskiej z 1889 r. podawał, iż w całej parafii św. Bartłomieja w Czermnej żyło 4.289 katolików i 480 niekatolików.

1.2. Dzieje wsi i dominium

Wieś Czerмна wspomniana jest w dokumencie kościelnym diecezji praskiej z 1354 r. (*Liber Primus Confirmationum*), w którym odnotowany jest fakt wprowadzenia proboszcza do parafii w Machovie (tzw. instalacji na urządzie) przez proboszcza parafii Czerмна. Može to świadczyć zarówno o znaczeniu regionalnym Czerმnej, jak też o prawdopodobnym czasie utworzenia parafii w drugiej połowie XIII wieku. Po kilku wiekach, na obrzeżach, Czerმnej zaczęła wyrastać (prawdopodobnie uboga) miejscowość *Chudoba* (dziś *Kudowa-Zdrój*), która z czasem rozrosła się, ale dopiero w 1945 r. zdominowała i wchłonięła *Czerმną*. W dziejach czerმnieńskiego dominium możemy wyróżnić m.in. cztery zasadnicze etapy: (1) – połączenie z dominium Homole (1477-1588)⁹; (2) – związek z dominium Nowe Miasto nad Metują (1588-1785, prawie dwa wieki); (3) – Czerмна jako samoistne dominium (od 1785-1873), w 1783 r. z dominium wyodrębniony został niezależny majątek ziemski Kudowa¹⁰.

Administracyjnie Czerмна przez długi czas podlegała Nachodowi. W roku 1477 książę ziebicki Henryk I Starszy, syn czeskiego króla Jerzego z Podiebradów przyłączył ją do hrabstwa kłodzkiego (współcześnie – ziemia kłodzka; pozostawało pod panowaniem czeskim, od 1348 r. jeden z regionów Korony czeskiej; po wojnach śląskich przeszło pod panowanie Prus i zostało włączone do prowincji śląskiej)¹¹.

⁹ W pierwszym, drugim i trzecim okresie dominium miało zawsze po jedenastu właścicieli, w sumie 33 właścicieli, a ich statystyczna kadencja trwała 12 lat. Natomiast Kudowa, jako niezależny majątek ziemski, miała w krótkim, 31-letnim okresie (1873-1904) aż 9ciu właścicieli (statystycznie przez okres niespełna 4 lat).

¹⁰ Por. Fr. A l b e r t, *Bad Kudowa (Sein Name und seine Geschichte)*. Bad Reinerz 1936, s. 13-17.

¹¹ Zob. m.in. H. V e i t, *Zur Geschichte des Glatzer Landes*. W: „Kulturelle Arbeitshefte”, Heft 35, *Die Grafschaft Glatz (Schlesien)*”, Zusammenfassende Bearbeitung: Dieter Pohl und Herbert Eckelt in Zusammenarbeit mit der Forschungsgruppe Grafschaft Glatz, Herausgeber: Bund der Vertreibenen – Kulturreferat, Bonn 1996; J. K ö g l e r, *Die Chroniken der Grafschaft Glatz* (Neu

Podczas wojen husyckich parafia została zrujnowana. W XVI w. Czerмна podlega administracyjnie pod Nowe Miasto nad Metują a kościół i miejscowa ludność musi przyjąć wiarę protestanckich władców z rodu von Stubenberg.

Po Bitwie pod Białą Górą w 1620 r. ziemia kłodzka doświadczyła skutków rekatalizacji, a Czerмна stała się filią parafii kościoła katolickiego w Nowym Mieście nad Metują. Od wieku XVII kolejnymi właścicielami Czerმnej byli: naczelny dowódca wojsk cesarskich z okresu wojny trzydziestoletniej Albrecht von Wallenstein, a po nim jego szwagier hrabia Adam Erdmann Terzky (czes. Trczka; *1599 + 1634) z Nachodu, a po jego śmierci hrabiowie von Leslie, którzy w 1785 r. sprzedali Czerმną Michaelowi von Stillfried z Nowej Rudy. Niedługo przedtem (w roku 1763) Czerмна wraz z ziemią kłodzką przyznana została Prusom, na mocy ustaleń pokoju w Hubertusburgu, kończącego wojnę siedmioletnią.

Biskup Hradec Králové Vratislav von Mitrowitz w 1738 r. ponownie uczynił parafię Czerმna niezależną. Należały do niej: Kudowa, Pstrážna z Bukowiną, Jakubowice oraz czeskie wsie Ždárky i Malá Čermná. Z powodu włączenia Czerმnej do Prus parafia przyłączona została do dekanatu kłodzkiego. W roku 1780 do parafii dołączono także wsie Słone i Brzozowie natomiast wsie Ždárky i Malá Čermná podporządkowano parafii w Hronovie.

Podczas wojen napoleońskich król pruski Fryderyk Wilhelm III Hohenzollern (* 3 VIII 1770 + 7 VI 1840)¹², przez trzy tygodnie rezydował na plebanii w Czerმnej (9-29 VI 1813 r.). W tym czasie spotykał się on na czeskich zamkach z wysokimi autorytetami Rosji i Austrii (tzn. carem i kanclerzem),

---

bearbeitet und herausgegeben von Dieter Pohl), Bd. 1-5, Dr. Dieter Pohl Verlag Köln 1992–2003; A. H e r z i g, *Reformatorische Bewegungen und Konfessionalisierung. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in der Grafschaft Glatz*, Hamburg 1996; J. B a h l c k e, *Schlesien und die Schlesier*, Langen-Müller 2000; A. B a c h, *Urkundliche Kirchen-Geschichte der Grafschaft Glaz* [sic!], Breslau 1841; *Das Glatzer Land*. Aktion West-Ost e.V, Düsseldorf 1995; *Geschichte Schlesiens*, Bd. 1: Von der Urzeit bis zum Jahre 1526, Thorbecke – Sigmaringen 1988.

¹² W czasie wojen napoleońskich prowadził początkowo politykę neutralności, udało mu się, między innymi, uniknąć uwikłania w III Koalicję. Jednak sprowokowany utworzeniem Związku Reńskiego wypowiedział w 1806 r. wojnę Napoleonowi, którą szybko przegrał. Na mocy traktatu tyłzyckiego w 1807 r. zmuszony był do rezygnacji z ziem na zachód od Łaby, zgody na utworzenie Księstwa Warszawskiego z ziem, które trafiły do rąk pruskiej w III i III (a także częściowo I) rozbiórce Polski. Gdańsk stał się wolnym miastem. Ponadto Prusy zmuszone zostały do zapłacenia kontrybucji Francji oraz finansowania francuskich wojsk okupacyjnych na swoich terenach. W 1812 r. Prusy zmuszone zostały przez Napoleona do wystawienia niewielkiego kontyngentu w kampanii moskiewskiej pod dowództwem generała Yorcka. Po klęsce Napoleona w Rosji Fryderyk Wilhelm zawiera sojusz z Rosją i przystępuje do koalicji antyfrancuskiej. Oddziały pruskie odgrywają istotną rolę w bitwach w latach 1813 i 1814 (między innymi pod Lipskiem). Na kongresie wiedeńskim Fryderyk Wilhelm uzyskał znaczne zyski terytorialne, jakkolwiek bez całkowitej aneksji Saksonii, o co zabiegał. Był on współtwórcą Świętego Przymierza. W późniejszych latach swojego życia poświęcił swoją energię na zjednoczenie kościoła luterańskiego z reformowanym w Niemczech.

w celu utworzenia koalicji antynapoleońskiej (w jakimś stopniu debaty prowadzone na pograniczu prusko-austriacji – czeskim, zarazem przygotowały przyszły Kongres Wiedeński). W wieku XIX właściciele Czeremnej zmieniali się bardzo często. Ostatecznie baron von Otterstedt podzielił dominium na dwie części, sprzedał Czeremną ale zatrzymał Kudowę.

1.3. Ważne fakty w dziejach parafii Czeremna

W uproszczonej charakterystyce parafii, przychodzi nam odnotować fakt wielce złożonych dziejów. W przeciągu niespełna siedmiu wieków parafia należała do: trzech metropolii kościelnych, czterech diecezji, trzech pośrednich struktur organizacji kościelnej (archidiakonatów i wikariatów arcybiskupich), pięciu dekantów. Pośród dominujących rysów wymienić należy chociażby, iż:

* W historii Śląska i ziemi kłodzkiej na wiek XIII w. przypada okres kolonizacji niemieckiej¹³.

* Z końcem XIV w. na samej ziemi kłodzkiej, było ok. 140 wsi zamieszkałych przez ok. 20 tys. osób i 8 miast¹⁴.

* W świetle badań Kazimierza Bartkiewicza sieć parafialna ziemi kłodzkiej kształtowała się w głównej mierze na przełomie XII/XIII w. do końca XIV w., kiedy to w zasadzie nastąpiła już znaczna stabilizacja¹⁵. Ówczesny stan sieci parafialnej na ziemi kłodzkiej wyrażał się liczbą 43 lub 44 parafii (razem z nieco późniejszą Wambierzycką).

¹³ Według Fr. Musilá w kolonizacji Czeskiego Zakątku można wyróżnić trzy typy. Pierwsza to tzw. 'kłodzka', była prowadzona przez czeskiego króla za pomocą Niemców i zgermanizowanych Serbołużyczan; druga – 'broumowska i trzecia – tzw. 'nachodzka'. Por. František Mušil, *K vývoji osídlení tzv. „Českého koutku„*. W: KLADSKO A „ČESKÝ KOUTEK“ Odkaz Josefa Štefana Kubína – od motivace k inspiraci, mezinárodní konference 5.-6. září 2007, Česká Skalice.

W kwestii osadnictwa na ziemiach czeskich w dobie przedhusyckiej należy wskazać m.in. publikacje niezującego już czeskiego historyka – Z. B o h á č a zob. m.in.: *K některým geografickým aspektům středověkého osídlení našich zemí*, „Historická Geografie” 10, 1973, s. 151–169; tenże, *K raně středověkému osídlení Čech*, „Historická Geografie” 11, 1973, s. 209–228; *K metodice studia dějin předhusitského osídlení v Čechách*, „Historická Geografie” 17, 1978, s. 3–63; *Přehled vývoje osídlení středního Povltavi v době předhusitské*, „Historická Geografie” 17, 1978, s. 149–172; *K problematice studia feudální pozemkové držby v předhusitských Čechách*, „Historická Geografie” 18, 1979, s. 5–30.

¹⁴ Największą liczbę mieszkańców miały kolejno: ok. 3.000 osób – Kłodzko; 1.000 – Bystrzyca Kłodzka; nieco ponad 500 osób – Nowa Ruda i Radków oraz poniżej 500 osób – Duszniki, Łądek, Międzyzlesie i Lewin Kłodzki.

¹⁵ W skali Śląska było to aż ok. 400 tys. osób, które zamieszkały w ok. 120 miastach i 1.200 wsiach. Por. K. B a r t k i e w i c z, *Sieć parafialna na ziemi Kłodzkiej u schyłku XIV wieku*, „Kłodzkiy zborník” sv. 1. Hradec Králové 1996, s. 59.

* W przeważającej mierze były one związane z dekanatem kłodzkim – 42 parafie, a tylko dwie parafie należały do dekanatu dobroduskiego (tzn. miasto Lewin i wieś Czerмна). Wspomniane, pośrednie jednostki administracji kościelnej, wchodziły w krąg 9-ciu lub 10-ciu dekanatów archidiaconatu Hradec Králove w diecezji praskiej.

* W strukturze sieci parafialnej ziemi kłodzkiej tego okresu można wyróżnić trzy typy parafii: miejsko-wiejski – (8); wielowskiowy – (21); jednowskiowy – (15). Tak więc na ziemi kłodzkiej w zdecydowany sposób dominował typ parafii wielowskiowej.

* W dynamikę historycznego rozwoju sieci parafialnej na ziemi kłodzkiej w drugiej połowie XIV w. wpisuje się Czerмна¹⁶ od razu jako parafia typu wielowskiowego (i zarazem największa wieś w przyszłym XIX-ym Czeskim Zakątku jako niewielkim regionie etnicznym, *czes. Český koutek; niem. Böhmischer Winkel*)¹⁷.

* W 2 poł. XIV w. była ona 19-tą z kolei (gdy idzie o najstarsze wzmianki historyczne) na ziemi kłodzkiej, oraz jedną z dwóch, obok Lewina, działających w zachodniej części tego regionu, ale jedyną w tzw. Obniżeniu Kudowskim. Natomiast w dekanacie dobroduszkim stanowiła jego strukturę wraz z 36-cioma parafiami.

* Wielowskiowy charakter parafii Czerмна utrzymał się praktycznie do 1945 r. Było to m.in. z jednej strony jako tzw. „pokłosie” niemieckiej kolonizacji prowadzonej na ziemi kłodzkiej, a z drugiej jest wymowne iż czas jej erekcji przypada na dobę w pełni ukształtowanych struktur archidiecezji praskiej i jej istnienia jako samodzielnej prowincji kościelnej oraz za rządów Arnosta z Pardubic (pierwszego i jednego z najwybitniejszych w kręgu 35-ciu arcybiskupów praskich)¹⁸.

¹⁶ Por. L. Hladký, *K církevní organizaci tzv. Českého koutku v Kladském hrabství*, „Kladský sborník”, sv. 1, Hradec Králové 1996, s. 121n.

¹⁷ Użytecznymi są tym względzie tezy referatów wygłoszonych podczas międzynarodowej konferencji: KLADSKO A „ČESKÝ KOUTEK” (Odkaz Josefa Štefana Kubína – od motivace k inspiraci) jaka miała miejsce w dniach 5-6 września 2007 w miejscowości Česká Skalice. Zob. m.in.: O. Felcman, „Český koutek” v územním vývoji Kladska; F. Musil, *K vývoji osídlení tzv. „Českého koutku”*; E. Semotánová, *Komparativní kartografie a ikonografie „Českého koutku, – zrcadlo regionální identity a mentalit?*; G. Fiedler, *Odras oficiální kartografické tvorby z 80. let 19. století v soukromé mapové produkci – „Český koutek*; J. Otčenášek, *Kladské folklorní sběry J. Š. Kubína a J. Jecha*; E. Koudeľková, *Specifika folklorní literatury o „Českém koutku”*.

¹⁸ Por. Arnošt z Pardubic (1297 – 1364), *osobnost – okruh – dědictví; postać – środowisko – dziedzictwo* (red. L. Bobková, R. Gładkiewicz, P. Vorel), Wrocław – Praha – Pardubice 2005; J. Sastek, *Działalność duszpasterska i duchowość pierwszego Metropolity Praskiego arcybiskupa Arnošta z Pardubic /1297-30 VI 1364*, „Studia Świdnickie” 2: 2006 nr 2, s. 59-80.

* Parafia Czerмна powstała przed 1344 r. ale w XV w. znalazła się w obrębie państwka homolskiego i wraz z nim przeszła do hrabstwa kłodzkiego. Z nim związana była historia świecka (do 1945 r.) kościelna (do 2005 r.).

* fakt częstego braku obsady personalnej na urzędach dziekana i proboszcza, częste zmiany granic parafii miał u genezy wielorakie czynniki: stosunki lenne i tytuły własności, prawo patronatu; wojny husyckie, zmiana przynależności politycznej pociągająca za sobą zmianę granic państwowych, Kulturkampf, itd..

* w dramatycznym wygaśnięciu parafii (po 60-70 latach istnienia) na okres aż trzech stuleci (tzn. do 1738 r.) odzwierciedlają się wielkie dramaty metropolii praskiej: nieobsadzenia stolicy arcybiskupiej w Pradze przez okres 160 lat; unicestwienia przez husytów diecezji Litomyśl i dopiero po 200 latach zastąpienie jej diecezją Hradec Králove; czy też bardzo powolny proces autentycznej duchowej reformy i odnowy; towarzyszył temu brak duchowieństwa stąd już w tym okresie napływało do Czech wielu duszpasterzy polskich.

* ponadto nie dawała powodu do radości coraz bardziej formalna przynależność parafii ziemi kłodzkiej (Hrabstwa Kłodzkiego) do archidiecezji praskiej przy rzadkiej obecności arcybiskupów praskich na tym obszarze, powierzeniach i „ekspresowych” wizytacjach, czemu z drugiej strony towarzyszył styl „zasiedzialego” duszpasterstwa proboszczów i biurokratyczny styl skrupulatnych wizytacji dziekanów kłodzkich przekształcanych przez rząd pruski w kierunku własnych urzędników i narzędzi antykościelnej i separatystycznej polityki.

* w okresie panowania pruskiego, a zwłaszcza Kulturkampfu, urząd kłodzkiego wikariusza (dziekana) stał się miejscem walki rządu pruskiego z Kościołem katolickim na gruncie politycznym i ideologicznym, w celu całkowitego wyeliminowania wpływów Kościoła w Niemczech (m.in. poprzez zachowanie wpływów państwa na obsadę stanowisk kościelnych) i umocnienia sił popierających unifikację Rzeszy.

* Na podstawie danych źródłowych zawartych między innymi w *Liber Confirmationum*, Kronice Kłodzkiej¹⁹, w czermnieńskiej Kronice Parafialnej, w protokołach w zarządzie parafialnego oraz księgach metrykalnych opracowany został zarówno katalog proboszczów, wikariuszów, jak też zestawienie po-

¹⁹ Zob. m.in. L. B a š t e c k á, *Několik poznámek k tzv. kladské Kronice*, „Kladský sborník”, sv. 1, Hradec Králove 1996, s. 159.

wołań kościelnych w okresie XIX i XX w.²⁰. I tak w okresie przedhusyckim posługiwał w parafii ośmiu proboszczów²¹.

* po 1414 lub 1419 r. (?) praktycznie na trzy stulecia parafia katolicka formalnie zanikła; w XV w. mieszkał tu duchowny innego wyznania; zmiana sytuacji nastąpiła dopiero od ok. 1623 lub 1630 r., kiedy to tutejszy kościół do 1738 r. stał się filią dekanatu Nowe Město n/Metuji; w czasach wojen z upoważnienia dziekana nowomiejskiego przybywali tu księża z Polic i Lewina Kłodzkiego.

* W okresie 1738-1939 pracowało tu 10-ciu proboszczów a statystyczny okres kadencji wynosił ok. 20 lat. Co więcej, aż trzech proboszczów posługujących do 1939 r., urodziło się w Czermej, a czas ich kadencji to 52, 5 i 29 lat. W sumie tych trzech proboszczów branych wspólnie posługiwało w swoim miejscu urodzenia przez 86 lat (bez mała jedno stulecie).

2. Z dziejów Jakubowic

2.1. Jakubowice

Mała górską wieś, była kolonia Czermej, dawniej w tzw. „czeskim zakątku”, a obecnie dzielnica Kudowy-Zdroju. Samo brzmienie nazwy miejscowości, w przebiegu wieków, często ulegało drobnym modyfikacjom, a niekiedy bardziej radykalnym zmianom, w: 1477 r. – *Jakubowicz*, 1631 – *Jakowitz*, 1765 – *Jacobowitz*, 1816 – *Jakubowitz*, 1910 – *Jakobowitz*, *Jacobowitz*, 1930 – *Wachtgrund* (od nazwy pobliskiego wzgórza – *Wachtberg*, gdzie miała się w przeszłości znajdować strażnica), 1945 – *Jakubowice*²².

Wielokrotnie ulegała też zmianie przynależność administracyjna wsi: do 1477 r. wieś w królestwie czeskim; do połowy XVIII w. w hrabstwie kłodzkim; do 1945 r. w powiecie kłodzkim; do 1960 r. w granicach Kudowa Zdrój w powiecie kłodzkim; do 1970 r. w granicach administracyjnych Kudowy

²⁰ Owocem tego typu studiów są pierwsze publikacje na temat aż czterech pierwszych wybitnych redemptorystów. Zob. T. F i t y c h, *Rodzina i lata szkolne Antoniego Jedka (* 1834 Stone + 1903 Tuchów) wybitnego redemptorysty prowincji austriackiej, czeskiej i polskiej* oraz tenże, *Bracia Franzowie z Czermej – pierwsi redemptoryści Ziemi Kłodzkiej, zasłużeni dla wiernych Dolnego Śląska i Czech*, artykuły złożone do druku.

²¹ W zestawieniu katalogu proboszczów w okresie przedhusyckim wykorzystane zostały głównie efekty badań Fr. A l b e r t a, który oparł się na takich źródłach drukowanych jak: *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim*, vol. I, V, VI, VII oraz V o l k m e r u. H o h a u s, *Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz*, Bd. I-V, Habelschwerdt 1883-1891; B. B r e i t h o l z, Bd. VI 1926. Zob. Fr. A l b e r t, *Die Geschichte der Herrschaft Hummel und ihrer Nachbargebiete*, Erster Teil: *Die Herrschaft Hummel bis zum Jahre 1477*, Im Selbstverlag des Verfassers 1932, s. 80 – 86.

²² Por. *Słownik geografii turystycznej Sudetów*. Red. M. S t a f f a. T. 13: *Góry Stołowe*, Warszawa-Kraków 1992, s.104.

Zdrój w powiecie kłodzkim; do 1973 r. w granicach wsi gromadzkiej Lewin Kłodzki w powiecie kłodzkim; do 1975 r. w gminie Lewin Kłodzki w powiecie kłodzkim; od 1975 r. w granicach Kudowy Zdroju w województwie wałbrzyskim.

W okresie XVIII-XX w. liczba zamieszkującej wieś ludności ulegała znacznym wahaniom i wynosiła kolejno w: 1787 r. – 98 osób; 1816 r. – 105; 1825 r. – 129; 1840 r. – 191²³; 1889 r. 340²⁴; 1910 r. – 340 (przed ok. 80 laty, w okresie badań prowadzonych przez J. Š. Kubína, we wiosce istniały 44 domy tzw. stylu „kłodzkiego”, w których żyło 355 osób, w większości czeskojęzycznych²⁵); 1933 r. – 340; 1970 r. – 67; 2008 r. – jedynie 47 osób (w 23 zachowanych domach, w tym 20-tu mieszkalnych o nowej numeracji)²⁶.

Ta niewielka góraska wioska, usytuowana na granicy Parku Gór Stołowych, stanowi powierzchnię rzędu zaledwie 200 hektarów ziemi, w tym znajdujemy tu 61 ha użytków rolnych i 128 ha lasów. Jest ona przepięknie położona w stromej dolinie dopływu Kudowskiego Potoku (na czerwonym szlaku wiodącym do nich najkrótszą drogą), która nieco wyżej przechodzi w małą kotlinę, oddzieloną od Kudowy Zdroju na płd.-zach. przez Świni Grzbiet (528 m), a od płd.-wsch przez Miechy (ok. 540-610 m, płd.-zach. wzniesienie i zbocze Szczelińca). Najbliższe okolice Jakubowic są wyjątkowo malownicze i widokowe oraz umożliwiają podziwianie pięknych panoram. Znajdują się one na wysokości ok. 500-620 m.

W otoczeniu wsi znajdują się niewielkie połacie użytków rolnych, głównie pastwisk i zwarte kompleksy leśne, zaliczane do świerczyn regla dolnego. Jakubowice zachowały do dzisiaj kształt wsi łańcuchowej o bardzo przereźdzonej już zabudowie. Budynki leżą wzdłuż malowniczej, krętej drogi. Poniżej wsi, przy drodze, znajduje się stare wyrobisko kamieniołomu²⁷.

²³ W XIX w. żył w Jakubowicach mężczyzna o nazwisku Grützner (niestety jego imię chrzestne jest nieznanne). W okresie wojen napoleońskich pełnił on funkcję kamerdynera, u boku pruskiego generała polowego (Generalfeldmarschall) Blüchera. Po zakończonej kampanii wojennej żył w ubóstwie i zamarł na śmierć. Por. „*Rückblicke und Erinnerungen der Brüder Josef und Robert Bernard aus Bad Kudowa*”, s. 15. Także Anna Bernar d napisała o nim nieco obszerniej w przyczynku „*Sonderlinge im böhmischen Winkel*”.

²⁴ ‘*Catalogus Cleri*’ archidiecezji praskiej z 1889 r. podawał, iż w Jakubowicach mieszkało 339 katolików i jedna osoba niekatolicka. Zob. T a m ż e, k. 304.

²⁵ Por. E. K o u d e l k o v á, *Od Homole k Hejšovině (Lidová vyprávění z kladského pomezí)*, Liberec 2006, s. 149.

²⁶ Zebrane wypowiedzi najstarszych i byłych mieszkańców Jakubowic oraz aktualny stan badań, nadal nie pozwalała nam wskazać na utalentowane, czy też zasłużone osoby wywodzące się z omawianej wsi.

²⁷ Kamieniołom był czynny jeszcze przed wojną. To stąd brano kruszywo dla nowobudowanej drogi z Górnej Kudowy do Jakubowic.

Od szeregu dziesięcioleci Jakubowice mają charakter rolniczo-letniskowy. Przed II wojną światową wieś była znaną jako bogata. Jej łańcuchową zabudowę (usytuowaną przy drodze i jej rozwidleniu o długości ok. 600 m) tworzyło 56 domostw²⁸. Jej mieszkańcy byli pobożnymi ludźmi (bowiem m.in. pomimo górskiego terenu, licznie uczęszczali na niedzielną mszę św. do Czermnej²⁹). Chrześcijanie praktykujący, w ogromnej większości reprezentowali wyznanie rzymsko-katolickie (w ostatnich latach II wojny światowej, przez ok. 30 lat, na miejscu istniała niewielka kaplica p.w. Podwyższenia Krzyża św., należąca do parafii w Czermnej³⁰ (eryg. 29 VII 1945 r.); której kościół jest odległy o ok. 6 km), a ok. 10 rodzin (ok. 18 %) uczęszczało na liturgię do kalwińskiego kościoła w Pstrąonej³¹. Według opinii Pana Stanisława Teubera – jeśli chodzi o strukturę wyznaniową Jakubowic to przed wojną orientacyjnie ok. 25% stanowili tzw. chrześcijanie praktykujący, a aż 75% niepraktykujący.

W górnej części wioski pod numerem 31, do połowy XX w. mieściło się „Jakobi-Baude”, czyli schronisko turystyczne św. Jakuba³². Prowadziła je

²⁸ Podaję te dane za źródłową mapką opracowaną przez Petera Macha.

Jedną z najliczniejszych rodzin Jakubowic, była w XIX w. rodzina Johana Paula, który ożenił się z Zofią Schrutek. Mieli oni dwanaścioro potomstwa: cztery córki i ośmiu chłopców. Jedną z córek wyszła za mąż za Stanisława Teubera syna Aloisa. Ci z kolei mieli trójkę dzieci, w tym Gerharda Teubera. Przy większości domów istniały studnie, z których w przypadkach konieczności korzystali miejscowi strażacy (to jednak obok swojej remizy mieli oni zbiornik przeciwpożarowy, który w ostatnim czasie został definitywnie zasypany).

²⁹ Por. N. B a r t o n i s c h e k, *Heitere und weitere Dorfgeschichte. W: Erzählungen aus Tscherbenej (Sagen und Märchen wahre und andere Geschichten nacherzählt von Norbert Bartonitschek.* (Arbeitsexemplar), Stolberg 2005.

³⁰ W okresie 1946-51 katolicki ksiądz przyjeżdżał na niedziele i święta (byli to kolejno: ks. Tokarz; ks. Pałka, ks. Kowalski i ks. Kruczek). Ksiądz przywoził bryczką Pan Dreschner. Na liturgię gromadziła się znaczna liczba osób. Msze św. były celebrowane w języku niemieckim. Natomiast zimą, przy obfitych opadach i zawiejach chodzono na Eucharystię indywidualnie, i to tylko do kaplicy sióstr Elżbietanek (przy ówczesnej ul. Krakowskiej). Por. m.in. *Schematyzm Archidiecezji Wrocławskiej 1959*, Wrocław, s.168; *Schematyzm Archidiecezji Wrocławskiej 1964*, Wrocław [b.r.w.], s. 203; *Schematyzm Archidiecezji Wrocławskiej 1971*, Wrocław [1971], s. 322. Po raz pierwszy faktu istnienia tej kaplicy nie odnotowano w schematyźmie z 1979 r.. Por. *Schematyzm Archidiecezji Wrocławskiej 1979*, Wrocław [1979], s. 318.

³¹ *Catalogus Cleri* archidiecezji praskiej z 1889 r. podawał, iż w całej parafii św. Bartłomieja w Czermnej żyło 4.289 katolików i 480 niekatolików. Natomiast w samych Jakubowicach mieszkało 339 katolików i jedna osoba niekatolicka. Zob. tamże, k. 304. W okresie przed II wojną światową struktura parafialna ulegała zmianom: w 1932 r. mieszkało tu – 4.466 katolików i 690 niekatolików, a w 1933 r. – 4.816 katolików, 684 niekatolików i 10 osób wyznania mojżeszowego. Zob. *Catalogus Cleri* 1932, s. 311; *Catalogus Cleri* 1933, s. 170. Ponadto w 1938 r., w uroczystość św. Ap. Piotra i Pawła, uroczystość celebrowano 200-lecie reaktywacji parafii św. Bartłomieja w Czermnej.

³² Kolejne schronisko „Jakob-Baude” znajdowało się w Szklarach, ale zostało zamienione na Ośrodek Turystyki i wypoczynku – „Orle Gniazdo” (nie wykluczone, że tradycja ta nawiązywała do średniowiecznych dróg pielgrzymich prowadzących do sanktuarium św. Jakuba Ap

m.in. rodzina Welzel i Weidmann³³. Funkcjonowały tu szkoła³⁴, sklepy, warsztaty kilku rzemieślników (m.in. szewc), piekarnia i słynna gospoda (do której kudowscy kuracjusze zachodzili na piwo), a tuż z szkołą po prawej stronie znajdował się nowy budynek kawiarni. Przed I wojną światową, w następstwie zakładu i wygranej rywalizacji z mieszkańcami Czermnej, Jakubowice otrzymały przydomek „Quarkstadt” – tzn. miasto serów³⁵. Pierwotna nazwa wsi, ma nieznaną bliżej genezę, ale przynajmniej poprzez etymologię nawiązuje w swym brzmieniu do postaci św. Jakuba Starszego³⁶, którego święto jest

w Compostella; n.b. od kilkunastu lat w całej Europie odnotowuje się renesans tego ruchu pielgrzymkowego).

Polskiemu pojęciu ‘schronisko turystyczne’ odpowiada niemieckie „Herbergen” i „Bergbauden”, a w języku czeskim – ‘bouda’. U ich genezy są typowe dla Sudetów górskie szalasy pasterzy krów i owiec. Z kolei słowo „Baude” od staroniemieckiego słowa ‘Buode’, któremu współcześnie odpowiadają słowa: ‘Bau’ i ‘Gebäude’. Jako górskie obiekty, w wyższych partiach gór, były one zwyczajnymi szalasami. Wznoszono je z ułożonych belek i zamykano dwuspadowym zadaszeniem pokrytym gontem. Stwarzano w ten sposób chronioną przestrzeń dla trzody i karmy, a latem dwa pomieszczenia mieszkalne były wykorzystywane przez pasterzy.

³³ W sierpniu 2005 r. Peter Mach, którego wujek i dziadek byli mieszkańcami tej górskiej wioski, sporządził topograficzny schemat omawianej wioski i zrekonstruował listę rodzin (ich członków) żyjących w każdej z 56 posesji (ma on postać druku ulotnego, quasi plakatu). Zob. Peter M a c h, Fusweg 15, D-91 154 Roth, RFN (dalej cyt. „P. M a c h”).

³⁴ W latach 1926-1930 uczył w tej szkole Pan Kaczmarek. W okresie powojennym, w niedzielne popołudnia, odbywały się tu tzw. potańcówki. Grano głównie na harmonii, a przyśpiewki wykonywano w języku czeskim.

³⁵ Szukając wyjaśnienia tego przydomka znajdujemy różne wersje ustnych tradycji (jedną z nich prezentuje m.in. Pan Stanisław Teuber). Uogólniając je możemy powiedzieć, iż do pierwszego zakładu doszło w niedzielę, na krótko przed świętem patronalnym (czermnieńskim odpustem – 24 VIII). Twaróg był potrzebny do wypieku serowych ciasteczek chętnie spożywanych po uroczystej Eucharystii. W kilka lat później drugi zakład wygrał w czermnieńskiej gospodzie Pana Junga „Junkom” (obecnie mieści się tu obiekt tzw. „Marzanka”), senior Paul Johannes Paul z Jakubowice (miał on ośmiu synów i liczną stadninę koni). Po upływie zaledwie dwóch dni Johannes Paul przybył z Jakubowice wraz ze swymi czterema synami i zamiast wymaganych czterech cetnarów przyniósł sześć cetnarów twarogu (ok. 300 kg). W efekcie wygrał zakład i otrzymał pięć litrów wódki. Por. A. B e r n a r d, *Der Bömische Winkel*, „Die Grafschaft Glatz” (b.r.w.); N. B a r t o n i s c h e k, *Heitere und weitere Dorfgeschichte*, w: *Erzählungen aus Tscherbeney* (Sagen und Märchen wahre und andere Geschichten nacherzählt von Norbert Bartonitschek, (Arbeitsexemplar) Stolberg 2005.

³⁶ Jakub Starszy (zm. 43 lub 44) należał do grona 12 apostołów Jezusa Chrystusa. Był synem rybaka Zebedeusza i Salome oraz bratem Jana Ewangelisty (Mt 4, 21-22) i kuzynem Jezusa Chrystusa. Od wieków był patronem Hiszpanii i Portugalii, oraz walk z islamem, kilku zakonów rycerskich, opiekunem pielgrzymów. Mieszkał prawdopodobnie nad Jeziorem Galilejskim. Matką jego była Salome, należąca do grona osób towarzyszących i posługujących Jezusowi (Mk 15, 40). Należała do uprzywilejowanych uczniów Chrystusa, którzy byli świadkami wskrzeszenia córki Jaira (Mk 5,37) przemienienia na górze Tabor (Mt 17, 1; Mk 9, 1; Łk 9, 28) oraz modlitwy w Ogrójcu (Mt 16, 1-37). Jakub i Jan znani byli z porywczego charakteru dlatego też Chrystus nazwał ich Synami Gromu (Łk 9, 53; Mk 3, 17) Herod Agryppa I wnuk Heroda Wielkiego, kazał

w kościele łańcińskim obchodzone w dniu 25 lipca, natomiast w Jakubowicach czczono go w sierpniu³⁷.

Po roku 1945 szereg domów pozostawało niezamieszkałych³⁸. Od 1946 r. osiedlono tu sześć polskich rodzin³⁹ (w tym niektórych wojskowych pochodzących z wschodnich kresów Polski. Później sprowadziły się tu niektóre osoby z Kudowy Zdroju⁴⁰. Obecnie w Jakubowicach nie ma już gospodarstw rolnych. Większość aktualnych mieszkańców Jakubowic to emeryci i renciści oraz osoby utrzymujące się z pracy w pobliskich zakładach, sklepach, hotelach. Na miejscu istnieją trzy ośrodki wczasowe (w tym jeden posiada nawet otwarty basen kąpielowy)⁴¹. Od 1973 r. Jakubowice rozwijają się jako osada letniskowa. W konsekwencji są one coraz częściej wybierane przez przyjezdnych jako miejsce ich „drugich domów”. Zjawisko to staje się obecnie bardzo popularne. Forma architektoniczna większości nowych obiektów jest jednak obca dla rodzimego XIX-go budownictwa Sudetów, którego przykłady można również tu spotkać.

2. 2. Historyczno-gospodarczy rozwój wsi

Jakubowice powstały prawdopodobnie w XV w. w obrębie państewka homolskiego i wraz z nim przeszły do hrabstwa kłodzkiego. Stanowiły kolonię

ściąg go mieczem (Dz 12, 1-2) podczas pierwszego prześladowania. Relikwie świętego Jakuba są czczone w Santiago de Compostela (Hiszpania) dokąd zostały przewiezione z Jerozolimy w VII w.. W kościele łańcińskim jego święto obecnie obchodzone jest 25 lipca.

³⁷ Na Ziemi Kłodzkiej nie spotykamy kościołów p.w. św. Jakuba. Jedynie w kłodzkim kościele farnym pw. Wniebowzięcia NMP, w południowej nawie w latach 1500-1501 wzniesiono kaplicę św. Jakuba, która służyła bractwu jakobitów.

Mieszkańcy, którzy sięgają pamięcią do okresu po II wojnie światowej, nie odnotowują szczególnego obchodu świętego Jakuba w Jakubowicach (jest to opinia Bronisławy Poczobut, Stanisława Teubera oraz Petera Macha).

³⁸ Po roku 1945 położenie mieszkańców było trudne i złożone. Według relacja Pana Stanisława Teubera, część mieszkańców Jakubowic została wywieziona koleją (przymusowo) na tereny dzisiejszych Niemiec, a druga część uciekła do Czech. W rozmowach świadków tych zdarzeń słyszymy, że ludzie musieli zostawić cały swój dobytek i uciekać przez Błędne skały, Pstrążną, Bukowinę lub Czermną (ucieczki odbywały się nocą). Z kolei polscy osadnicy po 1945 r. przybywali z Kresów Wschodnich oraz z centralnej Polski.

³⁹ Ojciec Pana Kandyfera (aktualnie mieszkającego w Jakubowicach) przybył on do pracy w Jakubowicach już w 1942 r.

⁴⁰ W tym od IV 1946 r. w domu nr 39 (k/ źródelka) mieszkała w Jakubowicach Bronisława Poczobut (*1921), jedna z osób, które odpowiedziały na kwestionariusz pytań dotyczących historii, życia religijnego oraz genezy kapliczek na terenie Jakubowic. Aktualnie mieszka ona w Kudowie Zdroju – Czermnej, ul Chrobrego 43 (k/ parku atrakcji – skansenu – p.t. „Ginące zawody”).

⁴¹ Są to ośrodki: ‘Sudety’ (ok. 90 miejsc noclegowych), Ośrodek dziennikarzy – ‘Nest Lubicz’ (ok. 50 miejsc noclegowych) i ‘Leśny Raj’ (ok. 20 miejsc noclegowych) .

Czermnej i z nią związana była ich historia świecka (do 1945 r.) kościelna (do 2005 r.). W efekcie kolejnych 11-tu właścicieli Czermnej i patronów tamtejszego kościoła parafialnego, było równocześnie właścicielami Jakubowic.

W okresie 1588-1785 dominium Czermnej wchodziło w skład dużego klucza ziemskiego w Nowym Měste nad Metuje, i miało kolejnych 11-tu właścicieli⁴². W 1621 r. dominium zostało skonfiskowane, a od 1624 r. Jakubowice należały do hrabiego Terzkiego (Trčki) z Nachodu, szwagra Albrechta Wenzla Euzebiusza von Wallensteina (+ 24 IX 1634). W 1738 r. Po śmierci Wallensteina (podejrzanego o zdradę stanu) i Trčki, część tych dóbr, w tym Jakubowice, otrzymał Szkot, hrabia Walter Leslie (w l. 1634-1667 – właściciel zamku Nowym Měste nad Metuje).

W 1765 r. odnotowano w Jakubowicach fakt istnienia: 3 kmieci, 4 zagrodników i 5 chałupników, w tym 5 rzemieślników – tkaczy⁴³.

W okresie 1785-1873 Czermna ponownie stanowiła samoistne dominium⁴⁴, którym po raz kolejny zarządzało 11-tu nowych właścicieli. W efekcie, w okresie 1785-1793 Jakubowice stanowiły własność barona Michaela von Stillfrieda (+ 21 II 1796). W XVIII i XIX wieku istniał tu duży ośrodek tkactwa chałupniczego, później po upadku tej branży, rozwój wsi został oparty na turystyce.

W 1787 r. w Jakubowicach mieszkało 2 kmieci oraz 14 zagrodników i chałupników, było tutaj czynnych 6 płócienników. W ok. pół wieku później, w 1840 r. w Jakubowicach były już 34 budynki i szkoła dla biednych. We wsi istniało już 46 warsztatów płócienniczych i 22 bawelniane.

Z chwilą dekadencji rzemiosła tkackiego⁴⁵, korzystny i inspirujący wpływ wywarło sąsiedztwo rozwijającego się kurortu Kudowy Zdroju⁴⁶. Wówczas spokojne i malownicze położenie Jakubowic sprawiło, iż wieś staje się co-

⁴² Por. Fr. A l b e r t, *Bad Kudowa (Sein Name und seine Geschichte)*, Bad Reinerz 1936, s. 13-15.

⁴³ Por. *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, s. 105.

⁴⁴ W 1783 r. z dominium Czermna wyodrębnia się Kudowa jako oddzielne dominium. Zob. Fr. A l b e r t, *Bad Kudowa...*, s. 16.

⁴⁵ O kryzysie tkackiego rzemiosła można mówić już ok. poł. XIX w.. Fakt ubóstwa z którym na tych ziemiach zmagano się od stuleci, odnotowuje m.in. kościelna kronika z Pstrążnej (1840-1850). W konsekwencji każda druga, lub trzecia osoba z tutejszych mieszkańców umierała w dojrzałym wieku. Por. A. B e r n a r d, „*Glatzer Land*” (brw).

⁴⁶ W połowie XIX w. Kudowa Zdrój została uznana za pierwsze uzdrowisko kardiologiczne w Niemczech. Dodatkowy impuls do rozwoju miasta jako kurortu dało otwarcie linii kolejowej w 1905 r..

W latach czterdziestych XX w. Kudowa Zdrój była wsią uzdrowiskową położoną na wysokości 400 m n.p.m., obejmowała 274 ha, a żyło tu 1.852 mieszkańców (1.380 katolików; 428 protestantów, 44 Żydów i inaczej wierzących). Por. A. B e r n h a r d, *Gemeinde Bad Kudowa*, „Der Grafschafter”, 1935 nr 1.

raz bardziej miejscowością letniskową. Powstaje tu m.in. popularna gospoda. W Jakubowicach noszono stroje ludowe, żyli tu także ceneini muzykanci. Bardzo często w sobotnie i niedzielne wieczory gromadzono się na potańcówki, w miejscu które nazywa się „Butschina” – czyli w lasu bukowym (świadczą o tym zachowane fotografie). Przygrywano m.in. na akordeonie oraz śpiewano ulubione pieśni ludowe.

2. 3. Religijność mieszkańców a zachowana rzeźba i architektura sakralna

W literaturze przedmiotu nadal prac poświęconych religijności i chrześcijańskiej kulturze tutejszych mieszkańców. Własne obserwacje oraz studium literatury pozwala formułować poniższe hipotezy i wnioski.

(a) Natężenie rozmieszczenia kapliczek na Dolnym Śląsku, pozostawało w korelacji do działalności duszpasterskiej cysterskich opactw i pozostałych klasztorów, struktury wyznaniowej oraz lokalnie pielęgnowanej pobożności. Tymi samymi prawidłami możemy po części tłumaczyć tak dużą liczbę obiektów sakralnych istniejących w Jakubowicach. Dynamika ta jest jeszcze bardziej wyrazista, przy zestawieniu liczby obiektów sakralnych do liczby tutejszych domostw i mieszkańców. Tutejsze 11 krzyży i kapliczek przydrożnych oraz ślady występowania tzw. nisz, w pewnym stopniu stanowią integralną część małej architektury sakralnej „czeskiego zakątka” (120 krzyży i kapliczek oraz 57 nisz⁴⁷, łącznie 177 obiektów tzw. milczących krzyży powypadkowych)⁴⁸.

Według opinii Pana Stanisława Teubera (znawcy historii Jakubowic z autopsji; urodził się w tej wsi) wszystkie znane w Jakubowicach krzyże i kapliczki powstały jeszcze w XIX w. Na podstawie datacji zachowanych źródeł możemy twierdzić, iż najstarsza ze znanych miejscowych kapliczek (i krzyży) powstała już w 1823 r. a ostatnie w 1902 r. Większość z nich powstało w drugiej połowie XIX w.

(b) Znaczącym fenomenem w kompleksie małej architektury sakralnej zachowanej w górskiej wsi Jakubowice jest istnienie kultu starotestamentalnej postaci św. Jana Chrzciciela. Pomimo iż pobliska diecezja wrocławska miała św. Jana Chrzciciela za patrona, to kapliczki przydrożne na Dolnym Śląsku nie odnotowują tego kultu. Natomiast spotykamy na Ziemi Kłodzkiej trzykrotnie, kościoły pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela (wzniesione w okresie

⁴⁷ Zob. T. F i t y c h, *Odkrywanie „nowej twarzy” i geniuszu miejsca Kudowy-Zdroju (Mała architektura sakralna a park kulturowy i krajobrazowy)*. CZĘŚĆ 1. NISZE. „Perspectiva” 7:2008, nr 1(12), s. 66-80.

⁴⁸ Wygłosiłem na ten temat kilka konferencji, a na kilku witrynach internetowych publikuję prezentację multimedialną – „Mała architektura sakralna na styku granic Kudowy-Zdroju, Nachodu i Hronowa”.

od 2 poł. XIV w. do 1 poł. XVIII)⁴⁹. Kapliczka tego świętego może świadczyć o swoistym i bliżej niewyjaśnionym renesansie tego kultu w połowie XIX w. (prawdopodobnie ta pojawia się także na ziemiach polskich).

(c) Dominującym kultem jest kult maryjny (cztery kapliczki; przy czym przy pierwszych trzech wykorzystano krótką modlitwę błagalną: „*Święta Maryjo Matko Boża módl się za nami*”. Z myślą o pielęgnowaniu kultu maryjnego posłużono się jej centralnymi tytułami: „Matki Boga”, „Mężnej Niewiasty z Apokalipsy”, a w sposób drugoplanowy – tytułem – „Matka Boża Bolesna”.

Drugi co do wielkości typ kultu – „kapliczkowej pobożności”, przedstawiają plastyczne wyobrażenia cierpienia i męki Pańskiej. Jest to jeden z najpopularniejszych tematów małej architektury sakralnej w trzydziestoleciu 1880-1910 (zachowanej m.in. na Górnym Śląsku)⁵⁰. W przedstawianiu męki Pańskiej odwoływano się do trzech tematów ikonograficznych: wyłącznie osoby Jezusa Ukrzyżowanego; dwóch osób: – Jezusa Ukrzyżowanego i Matki Bożej Bolesnej⁵¹ oraz tzw. Grupy Ukrzyżowania czyli (były znane już w średniowieczu) – ‘małej Kalwarii’, tzn. zestawienia wielu postaci świętych związanych z tajemnicą krzyża, nad którymi (jak na swego rodzaju nadstawie ołtarzowej lub na belce tęczącej) obok Jezusa, dominowały trzy postacie: Matki Bożej Bolesnej, św. Jana Apostoła i św. Marii Magdaleny.

Trzy jakubowickie krzyże w tym jeden drewniany (na dwóch kamiennych kapliczkach użyto krótką modlitwę błagalną: „*Ojcze, w Twoje ręce powierzam ducha mego*” (pochodząca z nabożeństwa „Siedmiu ostatnich słów Pana Jezusa”, jak i Liturgii Godzin, tzn. z brewiarzowej Kompletu).

Natomiast, jedna z trzech, nadrzecznych kapliczek skrzynkowych, „zarejestrowała” przyjęcie kultu Najświętszego Serca Pana Jezusa. Godnym podkreślenia jest tu fakt, że krzyże nie zdominowały liczbowo wioskowej rzeźby i kultury religijnej, jak to miało często miejsce na Dolnym Śląsku (a w sposób niesłychanie wyrazisty m.in. w Kotlinie Kamiennogórskiej).

(d) W świetle zachowanej datacji, odnośnie jedynie pięciu obiektów sakralnych możemy twierdzić, że powstały one w okresie 8-miu dziesięcioleci (1823-1902), co w znacznej mierze dotyczy prawdopodobnie również i całego

⁴⁹ W byłym hrabstwie kłodzkim były to kolejno: Jaszkowa Dolna (ok. 1358), Oldrzychowice Kłodzkie (ok. 1392), Piszkowice (ok. 1384); Szczytna Śląska (1721-1726). Por. m.in. *Schematyzm Archidiecezji Wrocławskiej 1959*, Wrocław [b.r.w.], s. 199; 205; 208.

⁵⁰ Zob. I. K o n t n y, *Zabytki małej architektury w rudzkiej pejzażu*. W: *Sztuka sakralna Rudy Śląskiej*. Ruda Śląska 2005, s. 171-188.

⁵¹ Umieszczenie postaci świętych pod krzyżem Chrystusa zainicjował wielki Europejczyk, filozof, wybitny teolog XII w. i czciciel Maryi – św. Bernard z Clairvaux (*1090 w rodzinie arystokratycznej; +1153 Clairvaux). Odegrał znaczącą rolę polityczną zarówno w dziejach Francji, jak i całej Europy.

kompleksu sakralnego Jakubowic. Przy czym jeśli idzie o wartość artystyczną, to na szczególne podkreślenie zasługuje: słupowa przydrożna kapliczka-św. Jana Chrzciciela i przydrożna kapliczka krzyża – „drzewa życia”.

Uwagi końcowe

Jakubowice były „członkiem” parafii Wielka Czermnna przez ponad cztery stulecia, a konkretnie w okresie 1578-2005. Obecnie Jakubowice należą do parafii Bożego Miłosierdzia w Kudowie Zdroju. Niniejszy szkic dziejów wsi, jest pierwszym tak kompleksowym ujęciem problematyki. Nie mniej, mając na celu całościowe opracowanie nowoczesnej monografii dziejów parafii św. Bartłomieja Apostoła w Czermnnej należy w dalszym ciągu kontynuować prace badawcze zarówno nad historią poszczególnych wsi, tutejszymi elitami, obrzędowością chrześcijańską, ruchem pielgrzymkowym (parafia leżała na uczęszczanym szlaku wiodącym do Wambierzyc i Barda Śl.), dziejami dwu pobliskich mikrosanktuariów maryjnych, a także nad genezą, znaczeniem i przesłaniem krzyży, rzeźb i kapliczek przydrożnych (nb. na terenie parafii odnotowano aż 120 pomników tego typu i 59 nisz z figurkami świętych)⁵².

270th anniversary of re-erection of Saint Bartolomeo Parish in Czermnna (Remarks on the history of JAKUBOWICE village)

Summary

Saint Bartolomeo Parish in Czermnna (established before 1354) is one of twenty oldest parishes in the Klodzko Land as well as the most vital ones (especially in the 19th century). It is renowned for its many priestly and monastic vocations (almost one hundred, among them the four first Redemptorists Fathers). It is also well-known for the fact that there used to live here the last Czech minority in Low Silesia. Hence this place is called „the Czech Nook” and there are many places frequently visited by them. (Inter alia there are two famous sacred objects: the Skull Chapel and Our Lady of Sorrows House-shaped Forest Shrine erected after cholera epidemic in 1832.) At present Czermnna with its many sacred and secular objects is unquestionable „Old Town” of Kudowa-Zdroj. On June 29 1738 in the parish chronicle it was written down

⁵² Zob. T. F i t y c h, *Odkrywanie „nowej twarzy” i geniuszu miejsca Kudowy Zdroju (Mała architektura sakralna a park kulturowy i krajobrazowy)*. Nisze, dz. cyt.; tenże, *Leśna kaplica domkowa p.w. Matki Bożej Bolesnej w Zielonej Dolinie (Refleksje nad XIX-wiecznym pomnikiem wiary, w 175 rocznicę powstania centrum kultu i w 120 rocznicę uroczystego poświęcenia murowanej kaplicy 1887-2007)*, artykuł złożony do druku oraz *Rękopiśmienna kronika dziejów kultu i kaplicy p.w. Matki Bożej Bolesnej w Zielonej Dolinie z ok. XIX/XX w. (kopia wykonana przez Marię Pytlík – Stone 7 marca 1982r.)*, artykuł złożony do druku.

the fact of re-erection of the parish even though there were three centuries of non-existence caused the Hussite Wars.

In connection with 270th anniversary of this historical event we describe modifications of the village name and the most important ecclesiastical events and spirituality of this place as well as statistical data connected with the Czech Nook.

Next we characterized the history of Jakubowice village that is one of eight hamlets which were parts of Czermna during past centuries. In conclusion we describe changes of the name, the most important events forming a kind of calendar and small sacred architecture objects existing in this area as well as the local elite deriving from this place and folk-tales connected with the village.

Transl. by Tadeusz Fitych